

کمیجان

سرزمین شکفت انگیز قات‌ها و مادها

انسان‌شناسی نمایشی

دکتر محمد عارف

نشریات طوری

سرشناسه

: عارف، محمد

عنوان و نام پدیدآور : کمیجان سرزمین شگفت‌انگیز تات‌ها و مادها: ریخت‌نگاری آیین‌های نمایشی بومی مردم
کمیجان/ محمد عارف.

مشخصات نشر : تهران : طهوری، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری : ۲۸۰ ص. مصور (رنگی)، جدول، نمودار.

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۱۱-۱۷-۶

وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.

یادداشت : کتابخانه.

یادداشت : نمایه.

عنوان دیگر : ریخت‌نگاری آیین‌های نمایشی بومی مردم کمیجان.

موضوع : نمایش -- ایران -- کمیجان -- تاریخ.

موضوع : فرهنگی عامه -- ایران -- کمیجان.

رده‌بندی کنگره : PN ۲۹۵۵/۵۸۶۲ ۱۳۹۰.

رده‌بندی دیویی : ۷۹۲-۹۵۵۱۳۲۲

شماره کتابشناسی ملی : J۵۹۷۹۴۲

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه تهران، شماره ۱۳۰۴، صندوق پستی ۱۶۴۸-۱۳۱۴۵

تلفن: ۶۶۴۰۶۳۳۰ - ۶۶۴۸۰۰۱۸

کمیجان

سرزمین شگفت‌انگیز تات‌ها و مادها

ریخت‌نگاری آیین‌های نمایشی بومی مردم کمیجان

دکتر محمد عارف

طرح روی جلد: وحید گلستان

چاپ اول: ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه

صفحه‌آرایی: مژگان جعفری کرازی

چاپ گلشن، صحافی کاوا

ISBN 978-600-5911-17-6

شابک ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۱۱-۱۷-۶

حق هرگونه چاپ و نشر برای انتشارات طهوری محفوظ است.

هرگونه استفاده نمایشی (سینمایی، تلویزیونی، رادیویی، تئاتر صحنه‌ای و خیابانی) از یافته‌های

چهل و هفت‌گانه‌ی این کتاب آیینی نمایشی مشروط به اجازه کتبی نویسنده است.

۱۵۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

۱۱.....	سخن نویسنده.....
	فصل نخست
۱۵.....	درآمدی بر آیین‌های نمایشی سنتی مردم کمیجان .....
۲۸.....	اصطلاحات مهم .....
	فصل دوم- مرور مطالعاتی
۳۳.....	مروری بر پژوهش‌های پیشین .....
۳۹.....	ادبیات موضوع .....
۴۷.....	فرآیند تکوینی دانش مردم‌نگاری با نمایش‌های مردمی .....
۵۱.....	مردم‌شناسی یا انسان‌شناسی .....
	فصل سوم - شیوه‌های مردم‌نگاری در تئاترهای مردمی
۵۷.....	رهیافت تحقیق با تکیه بر نگرش‌های بینا رشته‌ای .....
۶۱.....	ویژگی‌های جمعیتی و فرهنگی شهرستان کمیجان .....
	فصل چهارم - یافته‌های پژوهشی
	* گفتار نخست - آیین‌های نمایشی بلاگردانی و درمان بیماری‌ها
۶۳.....	قارا اؤسکؤرمه (سیاه سرفه) qârâ iskiyourma .....
۷۱.....	قارا دنه (سیاه لباس) qârâ donna .....
۷۳.....	نی چالماک (نی درمانی) ney câlmâk .....
۷۶.....	کمند چکمک (کمند کشیدن) kamand çekmâk .....

- ۷۸.....bâyqous âdvermak (قسم به جغد دادن) بی قوش آد ورمک
- ۸۱.....âssak bâše âsmâk (جمجمه الاغ آوردن) اشک باشه آسماک
- ۸۴.....kiyoorpa qirmak (پل سازی) کۆریه قیرمک
- ۸۵.....aqâbe diyou narmak (فرار شغال ها) ایقابه دؤنرمک
- ۸۶.....bak elamak (شب زفاف) بک المک
- ۸۸.....kula câr şamma (چهارشنبه سوری) کۆله چارشنبه
- ۹۳.....souit âša (آش صحرايي) سؤت آشه
- ۹۴.....umar koşoon (عزمرگشان) عومرکشون
- ۹۵.....qâlla kesmak (قالی بریدن) قاله کسمک
- ۹۷.....fâl mannan (فال من) فال منن
- ۹۹.....toolooq câxâl mâk (شک رنی) طولوق چاخلا ماک
- ♦ گفتار دوم - آیین های مربوط به حاصلخیزی، باروری و انسان نگاری خانواده
- ۱۰۳.....nâxor gatirmak (گله گاو آوردن) ناخور گتیرمک
- ۱۰۹.....çomçe xâtoon (عروس باران) چمچه خاتون
- ۱۱۳.....tole badlik (تگرگ بس) توله بدیک
- ۱۱۶.....mis câlmâk (مس کوبی) میس چالماک
- ۱۱۸.....nuhe nabbi (زیارتگاه حضرت نوح) نی نبی
- ۱۲۰.....boolâq (چشمه) بولاق
- ۱۲۲.....qoorbân qocêeh (قوچ قربانی) قوربان قچه
- ۱۲۵.....tiyoox qor xord mâk (مرغ ترساندن) تیوخ قر خوردماک
- ۱۲۶.....kul soormâk (حاک افشانی) کول سورماک
- ۱۲۸.....şâl sâllâmâk (شال انداز) شال سالماک
- ۱۳۱.....akin dar mâq (جشن گندم) اکین دار ماک
- ۱۳۵.....jâr elamak (جار زدن) جار المک
- ۱۳۷.....şirre yâldâmâk (شیره چشانی) شیره یالداماک
- ۱۳۹.....kossâ (کوسه) کسا

۱۴۲.....	fattâli (فتح علی)
۱۴۴.....	çille kesmak (طلسم شکنی)
۱۴۸.....	darvîş elamak (درویش کردن)
۱۵۰.....	qîya gedmak (سنگ مقدس)
۱۵۱.....	deyl deyl (غلت غلتان)
۱۵۲.....	âl parooni (رانند آل)
* گفتار سوم - آیین‌های نمایشی پیشگویی، پیش‌کشی و هدیه دادن	
۱۵۵.....	monjoq sâlmâk (منجوق اندازی)
۱۶۱.....	sâqsâqânjavâboonvermak (جواب کلاغ زاغی دادن)
۱۶۳.....	şamma goşa (فال گوش)
۱۶۴.....	inne sâlmâk (سوزن اندازی)
۱۶۵.....	yîxa yîrmak (یقه دریدن)
۱۶۶.....	qân jooşoord māk (جوش آمدن خون)
۱۶۸.....	naft riyook mak (نفت ریزان)
۱۶۹.....	qaxme safar mâh (پست و هشت صفر)
۱۷۰.....	alam keşi علم کشی
۱۷۱.....	qama woord māk (قمه‌زنی)
۱۷۲.....	ta'aziye تعزیه
۱۷۸.....	âş donn (آش دندان)
فصل پنجم - (استتاج)	
۱۸۱.....	نتیجه‌گیری
۱۹۱.....	جدول آنالیز آیین‌ها
۱۹۵.....	منابع و مآخذ
۱۹۹.....	فهرست اعلام
۲۱۷.....	نصاویر

آوانگاری Phonethic			
y	ع	â	آ
ÿ	غ	a	ا
f	ف	e	ا
q̇	ق	o	اُ
k	ک	b	ب
g	گ	p	پ
l	ل	t	ت - ط
m	م	s	ث - س - ص
n	ن	j	ج
v	و	ê	چ
w	و	h	ح - ه - ه - ه
y	ی	x̄	خ
U	ی	d	د
ü	یو	z̄	ذ - ظ - ز - ض
oi	ای	r	ر
i	ای	z̄	ژ
		ś	ش

سخن نویسنده

کتاب پیش رو حاصل هفت سال مطالعه کتابخانه‌ای و میدانی همگام با مشاهده مشارکتی نگارنده، در شصت و هفت روستای شهرستان کمیجان است که نتایج حاصل از آن، گردآوری و تحلیل چهل و هفت آیین نمایشی بومی در حوزه‌ی مطالعاتی هنرهای نمایشی، مردم‌شناسی و فرهنگ عامه است.

آنچه همواره امکان بازنگری و نشر فرهنگ هر قوم یا ملتی را در قلمرو وسیع سینما، رادیو، تلویزیون و تئاتر در همه قالب‌هایش فراهم می‌آورد، همین آیینها و گونه‌های نمایشی آن است، که بی‌گمان می‌توانند به عنوان تم، یا بن‌مایه‌های نمایشی به منظور تولید متون دراماتیک به شمار آیند.

با این حال و با اندکی دلخوری باید اذعان نمود که اغلب نویسندگان و کارگردانان مؤلف تئاتر در ایران از هسته اصلی فرهنگ و مدنیت سرزمین پهناور خود غافل مانده‌اند و همین مسئله باعث تهی شدن ریخت‌های نمایشی از درون‌مایه‌های ایرانی گردیده است.

کتاب کمیجان سرزمین شگفت‌انگیزات‌ها و مادها، هرچند در مقایسه با اقیانوس کرانه ناپیدای فرهنگ و مدنیت ایرانی، قطره‌ای ناچیز به شمار می‌آید، اما به همین اندازه گامی بنیادین در راستای کشف، بازنگری و دسته‌بندی آیین‌هایی برداشته، که همواره دغدغه انسان‌شناسان و هنرمندان هنرهای نمایشی بوده و هست. از سوی دیگر نگرش‌های غربی به تئاتر و اقتباس‌های ناشیانه از متون نمایشی غیر ایرانی توسط نویسندگان ایرانی، ضربه‌ای سنگین بر پیکره‌ی لرزان و چسبی جوان نمایش در ایران را فرود آورده است. لذا متأسفانه بی‌هیچ تردیدی باید پذیرفت که تئاتر ایران از زمان میرزافتح‌علی‌آخوندوف شکل گرفته است!

درحالی‌که ردپاهای روشن و نقشهای اساسی از وجود نمایشهای ایرانی در تئاتر کلاسیک جهان را می‌توان در متون نمایشی و روایت تاریخ نگاران، درام‌نویسان و مورخین غیر ایرانی از جمله پلوتارک، اریپید و آیسخیلوس پیدا نمود.

علاوه بر این، ده‌ها سال است که تئاتر در ایران، دست بسته تسلیم شکل‌ها، شیوه‌ها و فیگورهای از مد افتاده‌ی تئاتر در غرب شده است و متأسفانه به این تقلید کهنه‌گرایی غربی هم فخر می‌فروشد. غافل از اینکه صدها سال از تغییر مکان و شیوه‌های اجرایی نمایشهای غربی می‌گذرد، ولی پاره‌ای عظیم از هنرمندان هنرهای نمایشی ایران از این رخداد بنیادین بی‌خبرند.

شواهد نشان می‌دهد مردم فلات پیر ایران از باستان تا امروز، همواره ملتی خوش ذوق، داستان‌سرا، نشانه‌شناس و پویا به شمار می‌آیند و به منظور انجام هر سستی به اجرای آیین نمایشی یا غیر نمایشی اهتمام می‌ورزند. وحدت فرهنگی بالغ بر سی قوم گونه‌گون از شمال تا جنوب و از شرق تا غرب برای پژوهشگران انسان‌شناس، نمایش‌پژوه‌ساز، فولکلوریست و مردم‌نگار، چونان جهانی شگفت‌انگیز، و البته در عین جذابیت، تودرتو می‌ماند که هر کدام از «تو»های آن می‌تواند خمیرمایه‌هایی مانند کار از آرزوها، باورها، حکمت‌ها و واکنش‌هایی جذاب و زیباشناسانه در مسیر تولید آثار نمایشی، در هریک از گونه‌ها، فرم‌ها و مکتب‌های تئاتر مردمی به شمار آیند.

از دست‌نوشته‌های هومر، تسییس، اشیل، سوفکل، اریپید، ارسطو و اُژد اشکانی گرفته، تا باستان‌شناختی شهر نیسای ترکمنستان، بندر اوستی ایتالیا، خورهای محلات ایران، بندر وان ترکیه، دورا اربوس سوریه و سنگ‌نگاره‌های نمایشی شکار گوزن و شکار گراز در کرمانشاه، این گمانه را پررنگ‌تر، مستحکم‌تر و نزدیک به یقین‌تر می‌کند. شگفت‌انگیزتر آنکه پاره‌ای زیاد از پژوهشگران هنرهای نمایشی و مردم‌نگاری آیین، خاستگاه تئاتر جهان را یونان باستان و ریشه‌های آن را در آیین دیونیزوس می‌دانند. اما هرگز به این سوال پاسخی نداده‌اند که چرا تا عصر هومر و در آثار بر جای مانده از هومر، هیچ اشاره‌ای به دیونیزوس یونانی نشده است! و هرگز بر ایرانی بودن دیونیزوس و چگونگی ورود آن به یونان کوچک‌ترین درنگی ننموده‌اند. نگارنده در طرح‌نامه پژوهشی تازه‌ای که حاصل دو دهه‌ی مطالعاتی است و از چهار گذرگاه علمی از

جمله: انسان‌شناختی باستان‌شناسی، انسان‌شناختی زبان‌شناسی، انسان‌شناختی زیست‌شناسی و انسان‌شناسی فرهنگی، اسناد و فرضیه‌های خود را گذرانده، که به زودی در کتابی دیگر به نقش بنیادین نمایش‌های ایرانی بر تئاتر کلاسیک جهان به شکلی روشن خواهد پرداخت. کتاب کمیجان سرزمین شگفت‌انگیز تات‌ها و مادها، خوشه‌ای از صدها داده‌های تحقیقاتی مطالعات میدانی نگارنده است که چهل و هشت عنوان از هشتاد و یک آیین گردآوری شده را در دسته نمایشی و مابقی غیر نمایشی تقسیم نموده، نسخه انگلیسی آن نیز در خانه انتشارات آکادمیک بین‌المللی لامبرت زیر چاپ است. شواهد نشان می‌دهد این تلاش پژوهشی هنری به عنوان نخستین کتاب تخصصی پژوهشی در حوزه‌های تئاتر، مردم‌نگاری و فرهنگ عامه است که الزاماً به گردآوری، تحلیل و دسته‌بندی آیین‌های نمایشی کمیجان می‌پردازد. نگارنده در عین کوشش همه‌جانبه، فروتنانه باور دارد که کاستیهایی با آن همراه است. بنابراین همواره چشم به راه دریافت نقدها و پیشنهادات انجمن‌های علمی پژوهشی انسان‌شناسان، فرهنگ‌عامه‌نویسان و هنرمندان هنرهای نمایشی ایران است.

در پایان واجب می‌دانم مراتب سپاس خود را به لحاظ همکاری اندیشمندان گرانقدر، دکتر سید مصطفی مختاباد، وحید گلستان، علی میوه، فضل‌الله باباخانی، دکتر عبدالله رحیمی، دکتر سوزانا سیمونیان، هادی یزدی و مریم یزدی تقدیم آنان نماید.

استقبال و کوشش دانشمند فرزانه جناب آقای سید احمد رضا طه‌پوری مدیریت انتشارات طه‌پوری ایران، به پاس خوانش تازه و نشر این کتاب از مباحث نگارنده است.